

DEDİĞİ SULTAN ADI VE BİR YERELLEŞTİRME ÖRNEĞİ: DEDEĞİ~DEDİĞİ

Rıdvan ÖZTÜRK*

Öz

Konya Ilgın Mahmuthisar beldesinde türbesi olan ve bu bölgedeki veli zatlardan birisi olarak bilinen Dediği Sultan'ın adı dikkat çekicidir. Dediği Sultan, menkıbevi bilgilere göre, Anadolu'ya ilk gelen kolonizatör dervişlerden biri olup Hoca Ahmet Yesevi ile de irtibatlıdır. Anadolu'da tanınan ve meşhur şahsiyetlerden Hacı Bektaş Veli, Mevlana Celalettin Rumi, Emir Sultan, Karaca Ahmet, Seyit Harun Veli gibi mutasavvıflar ile Sultan Alâeddin, Kadıncık Ana gibi hanedana mensup kişilerle zamandaş olarak gösterilmiştir. Asıl adının Şeyh Halit olduğu tahmin edilen Dediği Sultan'ın adındaki “dediği” kelimesi birçok kişi tarafından farklı okunmuş veya telaffuz edilmiştir. “dediği, didiği, dedegi, dedeki, didi, dede begi, dediyi, dedini” gibi farklı okuyuş ve telaffuzlardan hangisinin asli olduğu hususunda halk köken bilimine göre bazı izahlar varsa da, bunların doğruluk derecesi şüphelidir. Bu çalışmada “dediği” kelimesinin Menakıpname'de ve halk arasında kabul gördüğü şekli ile “demek” fiilinden mi geldiği, yoksa bir “yerleştirme” örneği mi olduğu konusuna açıklık getirilecektir.

Anahtar kelimeler: Dediği Sultan, dedegi, dede, yerelleştirme, halk etimolojisi, çağrışım alanı, dilbilim

A SAMPLE OF LOCALISATION - THE NAME OF DEDİĞİ SULTAN “DEDEĞİ~DEDİĞİ”

Abstract

The name of Dedigi Sultan, one of the religious personalities with a dervish lodge erected in his name in the region of Mahmuthisar-Ilgın-Konya, is catching attention. According to the religious anecdotes, Dediği Sultan is one of the first colonist dervishes connected with Hodja Ahmed Yesevi. He is a contemporary of the well-known Sufi personalities in Anatolia like Hacı Bektash Veli, Mevlana Celalettin Rumi, Amir Sultan, Karaca Ahmet, Seyit Harun Veli and members of the dynasty of Sultan Alaeddin and Kadıncık Ana. The “dediği” word in the name of Dedigi Sultan, whose real name is considered to be Şeyh Halit (Sheikh Khalid), had been read and pronounced differently by many. Although there are some etymological explanations for the origin of the various reiterations and pronunciations “dediği, didiği, dedegi, dedeki, didi, dede begi, dediyi, dedini” their accuracy are questionable. In the present study,

* Yrd.Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Konya/Türkiye, ridvanozturk1961@gmail.com
DOI: 10.12973/hbvd.74.155

light will be shed whether the word “dediği” is derived from “demek (to say)” verb as written Menakıpname and accepted by the public or is a sample for localization of words.

Keywords: Dediği Sultan, dedegi, dede, localisation, folk etymology, linguistics

Giriş

1. Dediği Sultan Hakkında Bilgi

Dediği Sultan hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Hayatı hakkındaki bilgiler daha çok Menakıpname’ye dayanmaktadır. Buna göre Dediği Sultan, Türkistan’dan gelmiştir ve Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166) soyundandır. Konya Ilgın Mahmuthisar beldesinde Turgutlu ve Bayburtlu toplulukları arasında yaşamıştır ve halkın evliya olarak kabul ettiği önemli kişilerdendir. Seyit Hacı İbrahim’den el almıştır. Hacı Bektaş (1209-1271), Karaca Ahmet, Seyit Harun (ö.1320) ve Mevlana (1207-1273) ile görüştüğüne veya irtibatta bulunduğu dair menkıbevi bilgiler vardır.

Dediği Sultan’ın kardeşleri ile ilgili olarak Ilgın’da halk arasında rivayetler hâlen anlatılmaktadır. Buna göre bu kardeşlerin birbirine yakın bölgelerde mezarları olan veli zatlar olduğu belirtilmektedir:

“Bir rivayete göre bunun Dediği Sultan’ın yedi kardeşi olduğu da söylenir. Dört kardeş olduğu da söylenir... Bunların küçükleri yanında kalmış. Üçüncüsü Handevi, dördüncüsü Kandeve, beşincisi Cömert Dede, altıncısı Satılmış Dede, yedincisi Behlülbey hazretleri olduğu söylenir” (İnce, 2006: 187, 195, 234).

Dediği Sultan ile ilgili arşiv kayıtlarında bahsi geçen iki yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Doğanhisar’ın Tekke Köyündeki zaviye yıkılmıştır. Ilgın’ın Mahmuthisar ve Tekke Köyleri yakınındaki ikinci yapı ise metruk bir ziyaretgâhtır (Bakırer ve Faroqhi, 1975: 447). Bu yapıdaki kitabeden anlaşıldığı kadarı ile H576/M1180 yılında 2. Kılıç Aslan’ın saltanatı ve 1. Gıyaseddin Keyhüsrev’in veliahtlığı sırasında yapılmıştır (Bakırer ve Faroqhi, 1975: 456). Türbenin kitabesi her ne kadar 1180 yılına kadar bizi götürüyorsa da Menakıpname’de geçen Hacı Bektaş, Kadıncık Ana, Hacı Bektaş’ın dervişliğini de yapmış olan Karaca Ahmet, kendisine mektup gönderen Mevlana Celaleddin gibi önemli şahsiyetler esas itibariyle Alâeddin Keykubat dönemini de içine alacak şekilde on üçüncü yüzyılın ilk üçyüzyeğini kapsayan bir zaman diliminde yaşamışlardır. Ayrıca Menakıpname’de “Dediği Sultan”ın Sultan Alâeddin Keykubat (1221-1237) zamanında hayatta olduğunu ve ölmeden önce Sultan Alâeddin’in ehlerinden Kadıncık Ana tarafından türbesinin yaptırıldığına dair bilgiler bulunmaktadır:

330 pâdişâh idi taht-ı qonyada
sultân ‘alâed-dîn ve’d-dünyâda

331 ol sulŧān ehlinden qadıncıq ana
bu cānibde olduqda revāne

.....

341 el-qıŧŧa qubbeyi itdiler tamām
qalquban revāne oldılar hemān

342 gör imdi ol haŧlar hāŧını
hāyātında yapırdı haq türbesini

Bu zaman dilimini sadece Seyit Harun'un (ö. 1320) ömür sürdüğü dilim zorlamaktadır. Zaten gerek Seyit Harun Veli menkıbelerinde gerekse de Dediğı Sultan Menakıbnamesi'nde bu iki ŧahsın karŧılaŧması söz konusu ise de karŧılaŧma ile ilgili anlatılanlar içerik bakımından çok farklıdır.

2. Menakıbname İle İlgili Bilgiler

Menakıbname'nin gerek Odabaŧı (1998) tarafından gerekse Taŧğın (2013) tarafından yayınlanan nüshası aynı nüshadır. Her ne kadar daha önce 1950'li yıllarda Mahmuthisarı Tekkesi köyündeki tekkeniŧinin elinde görülen bir nüshadan bahsediliyorsa da, bu nüshanın ŧimdi nerde ve kimde olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır (Odabaŧı, 1998: 365). Bahsi geöen yayınlanmış nüshanın Arap harfli aslında geöen bilgilere göre Dediğı Sultan H. 550 yılında vefat etmiŧtir. O zaman Dediğı Sultan'ın menakıbı altın hat ile Farsöa-Arapöa nazmedilmiŧtir. Ancak aradan 467 yıl geötikten sonra iyice tahrif olmuŧ olan bu nüsha, daha geniŧ kesimlerin anlaması gereköesi ile Türköeye tercüme edilmiŧtir. Bu nüshanın sonundaki temmet kaydından 1277 (1861) yılında Mahmut Rüŧti bin Muhammet Hamdi tarafından istinsah edildiğı bilgisi bulunmaktadır.

428 hem diyeyin öün sulŧānıñ vefātı
beŧ yüz elli sene tamām hicreti

...

458 beŧ yüz ellide tamāmdır hicretiñ
iŧitmiŧtik sulŧānıñ vefātın

459 ol zamān bu menākıb altın xaŧtıla
taxrİR itmiŧler her biri bir beytile

460 tamâm dört yüz altmış yidi yıl olmuş
köhnemiş hem ba'zı yeri mahv olmuş

464 farisi arab dili üzre olmuşdı kaydı
bu faqîr türkiye döndürmek itdim murâdı

465 şunuñ için taxrîr itdim türkiye
benim gibi mübtediler oqıya

466 'avn olduqça yâd itdim
türki dili üzre bünyâd itdim

Bu bilgiler çerçevesinde bir değerlendirme yaptığımızda şu sonuca ulaşabiliriz. Dediği Sultan'ın ölüm tarihi olan H 550/M 1156 yılında veya onu takip eden yıllar içerisinde Arapça ve Farsça bir menakıpname nazmedilmiştir. Bu ölüm tarihi, her ne kadar Seyit Harun Veli'nin yaşadığı dönem ile örtüşmüyorsa da, Menakıpname'de adı geçen diğer önemli şahsiyetlerin yaşadığı dönemler ile İlgin Mahmuthisar'daki tekke camisinin kapı üzerindeki H 567/M 1180 tarihli kitabenin (Bakırer ve Faroqhi, 1975: 454) kaydına daha uyumlu görülmektedir.

Nüşanın kendi bilgisine göre Dediği Sultanın ölümünden sonra Menakıpname yazılmıştır. Bu yazılan menakıpname aradan en az 467 yıl geçtikten sonra Türkçeye manzum olarak çevrilmiştir. Buna göre bu manzum Türkçe çevrinin tarihi en erken H 1017/M 1609 yılı olmalıdır. Bunların hepsini göz önüne alarak Menakıpname'nin temmet kaydı değerlendirildiğinde –ki bu kayda göre nüsha H1277/M 1861 yılında yazılmıştır- eserin Arapça-Farsça yazılan aslı 12 yüzyılda, Türkçe çevirisi 17. yüzyılda, eldeki mevcut nüshası ise 19 yüzyılda yazılmıştır.

3. Dediği Kelimesinin Varyantları ve Rivayetleri

Dediği Sultan diye bilinen şahsın adı ile ilgili farklı tespitler bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda geçtiği şekilleri ile halk ağzında yaşayan şekilleri, bu adın çok farklı okunma ve telaffuz biçimlerinin olduğunu göstermektedir. Bunlar “Dediği Sultan”, “Dediği Dede” (Altınay, 1994: 63; Çaycı ve Ürekli, 2003: 359; Bakırer ve Faroqhi, 175: 447; Yörük, 2013: 343; Akgündüz, 2013: 9; Şafakçı, 2013: 235; İnce, 2006: 196; Taşğın, 2013; Taşğın, 2013a; Beyazıt, 2014); “Dedeği Sultan” (Altınay, 1994: 63; Dede Baba, 2002: 357); “Dedeki” (Taşğın, 2013: 49); “Didiği Sultan” (Odabaşı, 1998: 365; Temel, 2013: 272, 273; İnce, 2006: 196; Boran, 2012: 94), “Dede Begi Sultan” (Temel, 2013: 272); “Dediyi Baba” (Dede Baba, 1976: 57), “Didi Sultan Dede” (İnce, 2006: 234), “Didini Sultan” (Şafakçı, 2013: 235) adlarıdır.

Yukarıdaki adların ortaya çıkışı ile ilgili bazı kaynaklarda kısmi bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler “dediği”, “didiği” ve “dedeği” kelimeleri ile bağlantılıdır. Bunlardan biri Dedebara'nın aktardığı rivayettir. Bu rivayete göre “Dediği Sultan” adının ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur:

“Sarı Kazak Abdâl'in Balım Sultan'ın dervişi olduğu ve onunla beraber çok bulunduğru söylenmektedir. Sarı Kazak Abdâl'a son günlerinde: Yerinize, posta kimi geçirelim, diye sormuşlar. O da:

-O (yani yerime geçecek kişi), zamanı gelince güvercin donunda gelir. Ona çok saygı gösteriniz, diye yanıt vermiştir.

Sarı Kazak Abdâl Sultan göçünce, gün gelmiş lokması yapılacak. Bütün muhipler toplanmışlar, ortada henüz kimse yok. Biraz sonra bir güvercin gelmiş. Bunu görenler:

-İşte, dediği sultan, dediği sultan!... diye fısılđaşmaya başlamışlar. Bundan sonra da, güvercin insan donuna girmiş ve Posta oturmuş. Halk arasında bu lejand yaygın bir şekilde söylenmektedir. Sarı Kazak Abdâl'in lokma töreni böylece yapılır. Kimse gelen zata adını bile sormaya cesaret edemez. Güvercin donunda görüldüğü zaman fısılđışıldığı gibi “Dediği Sultan” adını alır. Bu söylem zamanla “Dedeği Sultan” şeklini almıştır.” (Dedebara, 2002: 80-81).

Yine “dediği” adı ile ilgili Dediği Sultan Menakıpname'sinde de bir açıklama geçmektedir. Menakıpname'de geçen iki beyitte kelimenin aslının “dediği” olmayıp “didiği” olduğu ifade edilmiştir (Odabaşı, 1998:389):

102 dediği değil aşlı didigidür
anı da diyeyin bil aşlı nedir

103 bir işi çoqşan biş evliyâ düz didi
dediği sultân gelüben bozardı”

“İlgün Tarihi ve Evliyaları” adlı çalışmasında Hüseyin İnce, kendi cümleleri ile Dediği Sultan adı hakkında “dediği” kelimesinden hareketle aşağıdaki izahı yapmaktadır. Bu izah kelimenin algılanmasındaki mantığı göstermesi açısından önem arz etmektedir:

“Esas adı didiği midir, Mahmut mudur diye yıllar boyunca tartışıla gelmiş ama bizim kanaatimizce yaşadığımız diyen; dediğini yaşayan; Allah katında eriştiği niyaz Makamı sebebiyle dediğini, Rabbimizin baş çevirmeyip kabul ettiği büyük, Allah'ın velisi ve dostudur.” (İnce, 2006: 185-186).

4. Menakıpname’de “Dediği” Kelimesinin Durumu

Dediği Sultan hakkında birinci el kaynak durumunda olan Menakıpname’de kelimenin nasıl yazıldığı elbette bu sorunun çözümünde belirleyici olacaktır. Menakıpname’nin yazıldığı dönem kadar, nüshadaki eskicil unsurlar da aslı şeklin bulunmasında dayanak teşkil edecektir. “dediği” kelimesinin Menakıpname’de hep aynı harflerle aynı şekilde yazıldığı (ددكى), ancak üç farklı şekilde harekelenmiş olduğunu görüyoruz. Bu harekelemelere göre kelime “dedigi (دِدكى)”, “didigi (دِدكى)” ve “dedegi (دِدكى)” olmak üzere üç farklı şekilde okunmaktadır. Metinde kullanım sıklığına bakımdan ilk sırada “dedigi” şekli (21 yerde), ikinci sırada “dedegi” şekli (10 yerde) ve üçüncü sırada ise “didigi” şekli (8 yerde) geçmektedir.

5. Dediği Kelimesinin Köken Bilgisine Dair

“dediği” kelimesinin kökenine dair verilen izahların genel itibariyle “de-“ fiiline dayandırıldığı görülmektedir. Gerek Dedeaba’nın aktarmasında, gerekse Menakıpname’nin 102 ve 103. beyitlerinde verilen açıklamada ve gerekse de İnce’nin yöredeki derlemelerinden hareketle yaptığı izahında hep “de-“ fiili temelinden hareket edilmiştir.

Dediği, yani “onun (Sarı Kazak Abdal’ın) dediği” tamlamasının tamlanan unsuru olan “dediği” kelimesi, “de-“ fiilinin “-dIk” sıfat fiil ekinin “+” iyelik üçüncü şahıs eki almış şeklidir. Kelimenin halk ağzındaki söyleniş biçimleri de kelimenin “de-“ fiiline bağlandığını göstermektedir.

Menakıpname’de “de-“ fiili, kelimenin art zamanlı şekline uygun olarak “di-“ şeklinde yazılmıştır. Özel isim olan “dedegi~dedigi” kelimelerini dışarıda tutarak saydığımızda “de-“ fiili Menakıpname’de 90 yerde geçmektedir. Bunlardan 76 tane sinin kök yazılışı “di-“ şeklinde olup hem hareke ile hem de “y” harfi ile ilk hece ünlüsünün “i” olduğu belirtilerek yazılmıştır: *di-yeyin, di-yesin, di-, di-η, di-di, di-dik, di-diler, di-dise, di-medi, di-yince, di-r, di-miş, di-mişlerdir, di-mişsiñiz, di-mişdidik, di-mişdi, di-yüben, di-yü, di-yüp, di-digi, di-yen*. Fiilin “de-“ şeklinde geniş ünlü ile yazıldığı 14 örnek bulunmaktadır. Ancak bu örneklerin aynı çekim ekini almış ikili şekillerinde de “de-“ yerine “di” kullanılışları yaygın ve aslı şekli göstermektedir:

de-di (4 yerde)~ di-di (22 yerde)

de-diler (2 yerde) ~ di-diler (12 yerde)

de-yü (1 yerde) ~ di-yü (3 yerde)

Menakıpname’nin imlasında “dedegi~dedigi~didigi” kelimesinin kök hecesinin “de” olduğu, “de-“ fiilinin aslı şeklinin ise “di” olduğu aşikârdır. Bu tespit bize “dedigi” kelimesinin köken itibariyle “de-“ fiilinden geldiğini göstermektedir. Zira

bugünkü imla ile geniş ünlülü yazılan “de-“ fiili Türk dilinin yazılı ilk dönemlerinden Türkiye Türkçesine gelinceye kadar, yaklaşık bin üç yüz yıldan beri hep dar-düz ünlülü “ti~di” şeklinde yazılmıştır.

dedeği~dediği~didiği” kelimesinin “de-“ fiilinin sıfat fiil ekli olan “didiği” şekli yine Menakıpname’nin aşağıda verilen mısrasında geçmiştir. Bu şekil eserin istinsah tarihindeki imla özelliğine uygun olarak hem fiilin hem de aldığı sıfat fiil ekinin ünlüsü yazılarak gösterilmiştir:

216 eşağ kelâm budur râviler didiği

Burada geçen -dIk sıfat fiil eki, 15. yüzyıla, hatta daha sonrasına kadar klişe biçimde hep dar-yuvarlak ünlülü (-dUk) olarak yazılmıştır. Klasik Osmanlı metinlerinde ise dar-düz ünlülü (-dIk) olarak yazılmıştır. Klasik Osmanlı Türkçesi gramerlerinde ekin -dIGI şeklinde klişe imlası olduğu gösterilmiştir (Timurtaş 1983: 61, Ergin 1980: 23–24). Bu klişe yazılış genel bir özellik olmasına karşılık ekin özellikle 18. yüzyıldan itibaren dudak uyumuna bağlı olduğunu kabul etmek gerekir (Kartalıoğlu, 2011: 252).

Metinde “de-“ fiili dışında -dIk, -dUk sıfat fiil ekinin kullanıldığı 13 yer tespit edilmiştir. Bunların sekizinde kökteki fiilin ünlüsüne uyumlu olarak kullanılmıştır. Bir örnekte (sakla-dug-ın 440), dar-yuvarlak ünlülü biçimde Eski Anadolu Türkçesi dönemi imlasına; iki örnekte ise (sür-digi-çün 99, ol-dığı-çün 463) dar-düz ünlülü biçimde klasik Osmanlı imlasına uygun kullanılmıştır.

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yaptığımızda, “Dediği Sultan” adının neden “de-“ fiilinden getirilemeyeceğini şöyle sıralayabiliriz.

1. Menakıpname metninde “de-“ fiilinin “di-“ biçiminde hem y’li hem de esreli olduğu görülmektedir. “Dediği Sultan” adında ise ilk hece ünlüsü bunun aksine dörtte üç oranında “de” biçiminde harekelenildiği ve y’siz yazıldığı tespit edilmiştir.
2. “(onun) dediği, söylediği” anlamına uygun bir adlandırmada kullanılması gereken -dIk sıfat fiil ekinin geniş-düz ünlülü şekli, yani “-dek” şekli yoktur. Metinde on yerde geçen “dedeği” yazılışı, bu sıfat fiil ekinin kelimenin teşkilinde kullanılmadığını açıkça göstermektedir.
3. -dIk sıfat fiil eki ile türetilmiş bir adlandırma, bir özel ad olsaydı, Dediği Sultan’ın yaşadığı öngörülen 12-13. yüzyıllardaki imlaya uygun olarak hiç olmazsa birkaç yerde kelimenin “didiği” şekline rastlamak gerekirdi.
4. Klasik Osmanlı imlasında bu sıfat fiil eki 3. şahıs iyelik eki aldığı durumlarda genel olarak y’li (-dIGI) klişe bir yazılışa sahiptir. Nitekim bunun

metinde geçen örnekleri (kal-dığı-çün 463, di-digi 216) de vardır. Ancak “dediği” adının geçtiği hiçbir örnekte orta hecede “y” harfi yazılmamıştır.

Menakıpname’de geçen ifadeye göre kelimenin aslının “dediği” değil “didigi” şeklindedir:

102 dediği değil aşlı didigidür
anı da diyeyin bil aşlı nedir

Ancak bu ifade yukarıda belirtildiği üzere metnin imlası ile çelişmektedir. Menakıpname’nin geç istinsah edilmiş olması, aradan yüzyıllar geçmiş olması ve Dediği Sultan tarikatının zamanla etkisini kaybedip başka tarikatların gölgesinde kalması gibi sebepler, bu adın yanlış telaffuzuna ve yanlış yorumlanmasına yol açmış olmalıdır. Bu mısralar kelimenin asli şeklinin unutulduğu ve yerileştirildiği dönemde müstensihin kendince izah için eklediği ilaveler olarak kabul edilmelidir. Bedri Noyan’ın “...Dediği Sultan adını alır. Bu söylem zamanla Dedeği Sultan şeklini alır” anlatısı ise Menakıpname’deki bu ifadeyle zıtlık göstermektedir (Dedebaba, 2002: 82). Yine Bedri Noyan’ın Denizli’deki Sarı Kazak Sultan Dergâhı postnişini Mümtaz Baba’ya icazet için söylediği nefeste de kelimenin “Dedeği Sultan” şeklini kullandığı görülmektedir (Dedebaba, 2002: 357):

Kazak Abdal, Dedeği Sultan beraber

Yarattılar Turgut elinde bir er

Kandıran Baba’ya ettiler rehber

İcazet verdiler Mümtaz Baba’ya

12. yüzyılın ikinci yarısında Dediği Sultan’ın tarikatı Orta Anadolu’da yayılmış, Turgut oğullarının desteği ile de 14.-15 yüzyıla kadar güçlü varlığını sürdürmüştür. Fatih döneminde Dediği Sultan tekkeleri ayakta idi. 18. yüzyılda Hacı Bektaş Dergâhı şeyhinin yazısı ile bu tekkelere şeyh atandığı bilinmektedir (Küçükdağ ve Özdemir, 2012: 468). Dediği Sultan zaviyeleri Orta Anadolu’da İlgin merkezli olmak üzere, Denizli ile Diyarbakır Ergani arasında altı yerde tespit edilmiştir (Taşğın, 2013: 40). Denizli’de metfun bulunan Dediği Yaser Ali Sultan da 12. yüzyılda yaşamış olan bu Dediği Sultan’ın ocağında yetişenlerden biri olmalıdır. Denizli’deki Dediği Tekkesi ile ilgili 18. yüzyıla kadar bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak 18. yüzyıla ait hurufat defterlerinde geçen kayıtlarda bilgiler mevcuttur. Bu kayıtların fotoğraflarında muntazaman “dediği” isminin (ددیکی) şeklinde yazıldığı görülmektedir (Beyazıt, 2014: 48, 50-53). Ancak Denizli’deki Dediği dergâhının H 1325/M 1907-1908 tarihli kitabesinde kelime her ne kadar “dediği” şeklinde okunmuş ise de (Beyazıt, 2014: 135), kelimenin “dedeği” (ددهکی) yazılışı açıktır.

Dediği Sultan zaviyesi ile ilgili kayıtlar, vakıf defterlerinde de geçmektedir. Ancak buradaki kayıtlar araştırmacıların okumalarına göre farklılık göstermiştir. “dedeği” okuyuşunun yanı sıra, halk arasındaki güncel telaffuzuna uygun olarak “dediği~didiği” okuyuşları da görülür. Bazen olmayacak şekilde “dede begi” veya “dedini” okuyuş denemelerine de rastlanır. Lakin “Dede Begi”, “Dediği Dede”, “Didi Sultan Dede” vb. okuyuşlar, kelimenin sözlük ve çağrışım alanının “dede” kelimesi çerçevesinde olduğunu göstermektedir.

“dede” kelimesi genel itibariyle çocuk dili kelimesi kabul edilmiş olup, birçok dilde olduğu gibi Farsçada ve Türkçede de görülen bir kelimedir. Kelime “büyük baba, saygı değer ihtiyar ve bazı tarikatlarda ileri gelen kimse” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin Türkçe kanalıyla Farsça, Urduca, Arapça, Rusça, Ermenice, Sırpça, Macarca, Arnavutça, Makedonca ve Yunanca gibi başka dillere de geçtiği belirtilmiştir (Karaağaç, 2008: 230; Tietze, 2002: 573). “dede” unvanı yaygın olarak Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatlarında, bunlara göre daha az ölçüde ise Halvetiye, Bayramiye gibi tarikatlarda kullanılmıştır. Halvetiye’den Dede Ömer Ruşeni, Bayramiye’den Dede Ömer Sıkıncı bu unvanla meşhur olmuşlardır. Şeyh Bedrettin’in müritlerinden Börklüce Mustafa da Dede Sultan unvanıyla tanınırdı (Uludağ, 1994: 76).

“baba” veya “dede” anlamını taşıyan bu kelime Divanü Lügati’t-Türk, Atebetü’l-Hakayık gibi en eski kaynaklarda ve taşıyan birçok Türk lehçesinde (Trk., Gag., Az., Trk., Yuy., Özb., Kta., Tat., Kır., Hak.,) mevcuttur (Li, 1999: 89-90). “dede” kelimesinin “büyük baba, saygı değer ihtiyar” gibi yaş, bilgi ve kutsiyet bakımlarından bir ululuğu ve üstünlüğü anlattığı açıktır (Steingass, 1892: 506; Redhouse, 1890: 892). Kelime bu yönüyle terminolojik bir anlam kazanarak tasavvufi bir ifade kalıbı haline gelmiştir.

Kelimenin “dede” şeklinin yanı sıra, “dedebaba” ikilemesi de özellikle Bektaşilikte kullanılmıştır. Bundan başka kelimenin Farsça +(g)an çokluk eki almış şekli de (dedegan <dede+(g)an, Tietze, 2002: 573) eski metinlerde kullanılmıştır.

“Dediği Sultan” adlandırmasında geçen “dediği” kelimesinin “de-“ fiilinden gelmediği ve bünyesindeki ekin de –DİK sıfat fiil eki olmadığı yukarıda belirtilmişti. Hal böyle olunca kelimenin aslını başka bir zeminde aramak gerekir. Bu çerçevede kelimeyi “dede” ismi ile ilişkilendirmek hem anlam bilgisi hem de ses bilgisi bakımından uygun olacaktır.

“dediği” kelimesi, “dede” kelimesi tabanından türetilmiş olmalıdır. “dede” kelimesi, “dedegan” örneğinde olduğu gibi Farsça ekler alabilmektedir. “dedeği” kelimesi de, “dede” kelimesinin nisbet y’si almış şeklidir. Arada bağlayıcı ünsüz olarak “g” ünsüzünü kullanılmıştır: dedeği <dede+(g)i. Bu etimolojik izah, gramer bilgisine de uygundur. Nisbet y’si sonu ha-i resmiye (-e) ile biten kelimelere getirildiği zaman,

-gi (كى-) şekline girer: şikeste-gi, sahte-gi, aşüfte-gi, hane-gi (Timurtaş 1983: 273, 276); Meymene-gi, zinde-gi, mürde-gi vb.

“dedegi” kelimesinin, “(onun) dediği, söylediği” anlamında olmayıp, “dedeye mensup, dedenin, dede soyundan, dedenin icazet verdiği, vb” anlamlarındadır. Zaten Dediği Sultan’ın bulunduğu konum da, bu anlamlara uygun gelmektedir. Gerek Menakıpname’nin verdiği bilgiler ve gerekse de tarikat silsilesi içindeki yeri, böyle bir anlamlandırmayı ve etimolojik izahı doğrulamaktadır.

Şeyh Dediği’nin kendi adı ile anılan tarikatının, Ilgın’da hatta Orta Anadolu’da en eski tarikat olduğu söylenebilir. Ilgın bölgesinde Dediği Sultan’ın kardeşleri olarak kabul edilen Handevi ve Kandeve olarak bilinen iki kişi ile ilgili bazı rivayetler ve bir de türbe bulunmaktadır. Bu türbenin 13. yüzyıldan beri var olduğu Sahip Ata Vakfı kayıtlarından anlaşılmaktadır (Küçükdağ ve Özdemir, 2012: 471, Topçu, 2012: 680). Bu tarih, Dediği Sultan’ın dönemine uygun düşmektedir. Handevi ve Kandeve adları da, tıpkı Dedegi adı gibi nisbet y’si ile izah edilebilir: handevi <hande+(v)i. Bu kişinin adı ile ilgili rivayette tabandaki “hande” kelimesinin anlamı öne çıkarılmıştır. Ancak kelimelerin söz varlığındaki kullanım alanının büyük ölçüde kaybolması, bu iki kelimenin anlamlarının karışmasına sebebiyet vermiştir. Rivayette Kandeve için anlatılanlar aslında Handevi için geçerlidir. Zira “hande” Farsça kökenli bir kelime olup “gülme, gülüş” (Devellioğlu, 1997: 324) anlamındadır:

“Handevi hazretleri de insanların Allah’a karşı noksan kulluklarından, yanlış hallerinden, günahlarından dolayı hep ağlarmış... Kandeve hazretleri de isminin manası gülen olduğu için hep güzel hallere gülermiş.” (İnce, 2006: 302).

Ilgın bölgesinden derlenen bu rivayetteki anlam kargaşası ve asıl anlamın unutulmuş olması hadisesi, Handevi ile Kandeve’nin mezar yerlerinin normalden büyük olmasının izahında da görülmektedir. Mezarın büyüklüğünden hareketle halk muhayyilesinde Handevi ile Kandeve’nin devasa bir vücut yapısına sahip oldukları düşüncesi oluşmuştur. Bu düşüncenin oluşmasında anlamları unutulmuş olan Handevi ve Kandeve kelimelerinin içinde geçen “dev” kısmının başlı başına “dev” kelimesi gibi algılanması etkili olmuştur (Topçu, 2012: 683). Bu durum bilinmeyen bir yapının çağrışım alanındaki bilinen bir yapı ile izahı olup, “dedegi” yapısının nasıl “dediği” yapısında anlamlı bir hale evirildiğini de destekleyici bir örnektir.

6. Sonuç

Dediği Sultan adı ile bilinen kişinin, Orta Anadolu merkezli en eski tarikatın dedesi olduğu, kendisinin de bir dedeye mensup olduğu ve ondan icazet aldığı anlaşılmaktadır. Aslında başta Bektaşilik olmak üzere bazı tarikat şeyhlerinin adına hilafet ettikleri ortak bir ata-dede olgusu kelimenin köken bilgisinde açılıcı ana unsur olacaktır. Bu ata-dede, sadece Dediği Sultan’ın şeyhi olarak belirtilen Hacı

İbrahim'den ziyade, ilk dönemde Anadolu'ya Türkistan'dan gelen sufilerin bağlı bulduklarını ifade ettikleri Hoca Ahmet Yesevi'de, belki de Oğuz'un bilicisi ve Resul aleyhisselam zamanında yaşadığı belirtilen (Ergin, 1989: 73) Dede Korkut'ta aranmalıdır.

“dediği” kelimesi, yukarıda da geniş izahını verdiğimiz gibi “dede” kelimesine +gi) nispet y'sinin getirilmesiyle türetilmiş bir kelime olup, “dedeye mensup, dedeye ait, dede soyundan vb” anlamlardadır. Kelimenin özellikle akademik yayınlarda “dedeği” şeklinde yazılması daha doğru olacaktır.

Kelimenin “de-“ fiilini çağrışım alanına yönlendiren “dediği~didiği” vb şekilleri sonraki dönemlerde kullanım alanına girmiştir. Bu değişiklikte “dede” kelimesinin nispet y'li türetilmiş şekli olan “dedeği” şeklinin özel ad olarak belli bir şahsı ifade etmesi ve genel ad konumunda sözlük alanında tutunamaması etkili olmuştur.

Gösterenin gösterileni tam ifade edemediği, ifadede yetersiz kaldığı yani kelime ile kavram veya nesne arasında tam bağ kurulamadığında, gösterilenin değişmesi olağan bir durum kabul edilir. Kelimenin yabancılığı veya anlaşılmalığı, çağrışım alanı içindeki benzer kelimelerin veya şekillerin devreye sokulması ile karşılaşma yoluna gidilebilir. Özellikle alıntı kelimelerde görülen bu durum, “halk köken bilimi”, “halk etimolojisi”, “melez söz”, “mahallileştirme”, “yerlileştirme” gibi terimlerle (Aksan, 2009: 33, 101-106, 199; Karaağaç, 2013: 584) açıklanmaktadır. dedeği>dediği~didiği değişmesi de, bu dilbilim olayının art zamanlı bir inceleme ile ortaya konulabilen ve özellikle de bir özel adda görülen güzel bir örneğidir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, A. (2013). Doğanhisar Adı Üzerine. 1. *Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)*. Konya: 1-16.
- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim, c.3*. Ankara: TDK Yayınları.
- ALTINAY, A.R. (1994). *On Altıncı Asırda Rafızilik ve Bektaşilik*. (Sadeleştiren: Mehmet YAMAN), İstanbul.
- BAKIRER, Ö. ve FAROQHİ, S. (1975). Dediği Dede ve Tekkeleri. *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 155: 447-471.
- BEYAZIT, M. ve BEYAZIT, Y. (2014). *Denizli Dediği Tekkesi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- BORAN, A. (2012). Didiği Sultan Mescidi ve Tekkesi. *Konya Ansiklopedisi, cilt: D-G*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 94-95.
- ÇAYCI, A. ve ÜREKLİ, B. (2003). Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları. *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya: 10: 359-401.
- DEDEBABA, B.N. (2002). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, c. V (Dergahlar)*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- ERGİN, M. (1980). *Osmanlıca Dersleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- İNCE, H. (2006). *İlgin Tarihi ve Evliyaları*. Konya: Tekin Kitabevi.
- KARAAĞAÇ, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALIOĞLU, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜKDAĞ, Y. ve ÖZDEMİR, G. (2012). İlgin'da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler. *1. Ulusal İlgin Sempozyumu- Bildiriler*, Konya: İlgin Belediyesi Kültür Yayınları, 465-480.
- Lİ, Y.S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adlar*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- REDHOUSE, J.W. (1890). *Turkish and English Lexicon*. Costantinople (İstanbul 1978): Çağrı Yayınları.
- STEİNGASS, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London (İstanbul 2005): Çağrı Yayınları.
- ŞAFAKÇI, H. (2013). Doğanhisar Tekke ve Zaviyeleri: *1. Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)*, Konya: 227-246.
- TAŞĞIN, A. (2013). *Dediği Sultan ve Menakıbı, Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- TAŞĞIN, A. (2013a). *Dediği Sultan ve Menakıbı: Konya ve Çevresinde Alevi Bektaşî Dede-lerinin İzleri: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 66: 213-237.
- TEMEL, E. (2013). Hurufat Defterleri'ne Göre XVIII-XIX Yüzyılda Doğanhisar Vakıfları: *1. Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)*, Konya: 272-273.
- TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, c.1, A-E*, İstanbul-Wien: Simurg Yayıncılık.
- TİMURTAŞ, F.K. (1983). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (1994). *Dede: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.9*, İstanbul: s.76.
- YÖRÜK, D. (2013). XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğanhisar: *1. Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)*, Konya: 335-350.